

ВІДТВОРЕННЯ ПОЕТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПОЕЗІЇ „ОСІННІЙ ДЕНЬ” Р.-М. РІЛЬКЕ В АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

М.В. Герман

У статті розглядається порівняльний аналіз перекладу поезії Р.-М. Рільке українською та англійською мовами. Особливу увагу приділено спільним та відмінним моментам у перекладацьких рішеннях.

Райнер-Марія Рільке — видатний австрійський поет, перекладач, есеїст, романтик. Поезія Рільке вирізняється ліризмом і символічністю, глибиною філософського сприйняття внутрішнього життя і навколишньої дійсності. Рільке мав великий вплив на модерну поезію різних народів, у тому числі й на українську.

Він зацікавив нас не лише тим, що перебував біля витоків нової літературної течії, поетичні нюанси якої мають значення при перекладі і потребують окремого дослідження, але також — широким впливом та значущістю у всесвітній культурі, зокрема, і зв'язком з Україною. Поезію Рільке перекладали багатьма мовами. Багато перекладів його віршів знаходимо в українських та англійських майстрів перекладу.

Так, твори Рільке перекладали англійською мовою Роберт Блай (1981), Франк Райт (1990), Девід Юнг (1994), Гелвей Кінел і Ханна Лібман (1999), Едвард Сноу (1966), В.Секвіл-Вест (1931), Д.Лемонт (1945), Алфред де Зея (2005) [5].

Українською мовою літературний доробок Рільке перекладали М.Зеров, М.Йогансен, О.Луцький, Ю.Клен, Л.Мосендз, М.Орест, Р.Курінна, О.Зуєвський, М.Бажан та інші. Окремою збіркою вийшли переклади Р.Б.Кравцева під назвою «Речі й образи» (1947).

Про Рільке й Україну писали Є.Ю.Леленський (1935), О.Ізарський (1952) та інші [3].

Враження Рільке від відвідин України 1899 і 1900 років позначилися на циклі «Книга про чернече життя», збірці «Часослов», а також на книзі коротких розповідей «Про Господа Бога та інше» (1900). Враженнями цієї подорожі навяні вірші Рільке з «Книги про паломництво» (зокрема, поема «Карл XII, шведський король, іде степами України»).

Зацікавившись тоді «Словом о полку Ігоревім», Рільке переклав цю видатну пам'ятку культури у 1902-1904 рр. (опубліковано цей переклад 1930 року).

Р.-М. Рільке вважається одним із найвидатніших поетів ХХ ст., які писали німецькою. Він сказав вагоме слово в літературі, що відгукнулося у творчості митців різних країн, жанрів та часів. Створені Р.-М. Рільке образи закарбовуються в пам'яті. Вони здебільшого фокусуються на труднощах спілкування в епоху зневіри, самотності та глибокого неспокою. Завдяки цій темі письменника можна назвати проміжною постаттю між поетами традиційного напрямку та поетами-модерністами.

Суттєва роль у творах Рільке належить двом тематичним комплексам — „речам” та „богу.” Під „річчю” (Ding) автор розуміє і явища природи (каміння, гори, дерева), і предмети, створені людиною (вежі, будинки, вітражі соборів), які в його зображенні є живими. У своїй ліриці Рільке подає ряд майстерних образів „речі.”

Інший тематичний комплекс поезії Рільке — бог — тісно пов'язаний з першим: бог для Рільке — це „хвиля, що проходить крізь усі речі;” вся „Книга годин” (Das Stundenbuch, 1905) — найкраща збірка Рільке — присвячена такому взаємопроникненню бога та речей. Однак і тема бога не виходить поза межі індивідуалізму Рільке, а лише поглиблює його, і сам бог виникає як предмет містичної творчості (Schaffen) суб'єкта [4].

Відповідно до витонченого суб'єктивізму Рільке будується й художня форма його віршів, культивовані ним можливості ритмічної інтонації, що спирається на часті переноси (enjambements), віртуозне використання евфонічних моментів вірша, виразність синтаксису, багатство ритми. Таким же високим майстром

суб'єктивістської виразності проявив себе Рільке і в своїй художній прозі. Містицизм, асоціальність і суб'єктивізм Рільке роблять його одним із представників реакційно-аристократичої групи німецького модернізму.

Одним із найцікавіших для перекладу творів Рільке, на наш погляд, можна назвати вірш „Herbsttag,” написаний 1902 року, в якому читається тема „бога”, втіленого в природі. Це вірш-розмова людини і Всевишнього. Він привернув увагу багатьох перекладачів своїм насиченим емоційним забарвленням. У творі відчувається втома, втома від літа, певною мірою, втома від життя. Літо – символ активності та бурхливих емоцій, діяльності, розвитку – було занадто довгим „*Der Sommer war sehr groß*“, і хочеться відпочити, трохи загальмувати події: відпустити вітри „*lass die Winde los*“ – уособлення сили та енергії, вкрити сонячний годинник тінню – зупинити час, завершити всі процеси в природі „*Befiel den letzten Früchten voll zu sein; dränge sie zur Vollendung hin*“, і нехай прийде спокій. Але цей спокій змішаний з тугою та безвихідністю, неминучістю „*Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben; wird in Alleen hin und her unruhig wandern*“.

Вірш Райнера Марії Рільке „Herbsttag” належить до пейзажної лірики (хоч назва «пейзажна лірика» до певної міри є умовною, вона допомагає розкрити ідейно-образний задум поета). В пейзажній ліриці автор найчастіше зображує свої почуття, ставлення до природи, до рідної землі. Також пейзажні вірші можуть розкривати емоційний стан ліричного героя, „уособлювати драматичні колізії, гостро конфліктні ситуації інтимного й соціального характеру” [2, 184]. І нарешті, пейзаж може надавати колоритного забарвлення роздумам автора поетичного твору. Рільке створив тонке „мереживо образів”, обрамлене римою (чергування чоловічої та жіночої рим) – і все це разом створює меланхолійну картину.

Як зазначалося вище, творчість Рільке досить популярна як в англомовній, так і в україномовній культурах. Розглянемо найвдаліші, на наш погляд, переклади одного вірша Рільке обома мовами і спробуємо проаналізувати, яких перекладацьких традицій дотримувалися майстри слова в обох мовних середовищах.

Що означає перекласти поетичний твір? Це означає втілити в засоби іншої мови діалектику єдності його змісту і форми, яка розкривається нам у структурі художнього твору. Адже перекладаються не слова, не рядки, не речення, не звуки... Перекладається (точніше: передається) система понять у їх взаємовідносинах і способах вияву цих взаємовідношень. Взаємовідношення понять – це зміст твору, а спосіб їх вияву – це його стиль.

У цьому випадку можливо порівнювати не тільки переклади одного твору однією мовою, а й переклади різними мовами. Фонетичне оформлення слів, їх місце, будова речень – усе це змінюватиметься від мови до мови, але у кожному перекладі має успадковуватися структура оригіналу. Зіставлення перекладів одного поета різними мовами, як і зіставлення перекладів одного твору у виконанні перекладачів, що оперують однією мовою, дає можливість простежити відбиття рис індивідуальності перекладача в його праці [1, 13].

Щоб зробити вдалий переклад, необхідно „почути” та „побачити” вірш. Створені Р.-М. Рільке образи справді глибоко закарбовуються в пам'яті. Чи так само вони впливають на читача і в перекладі?

Ми розглянули дев'ять перекладів вірша „Осінній день” українською мовою, виконаних у різний час. Це праці Б. Кравціва, М. Ореста, О. Тарнавського, В. Коптілова, М. Бажана, Є. Охріменка-Іванківа, М. Фішбейна, І. Качуровського, М. Москаленка. Також чотирнадцять перекладів англійською зроблені переважно протягом останніх десятиліть. Серед англомовних перекладачів У. Гасс, І. Мітчелл, Д. Логан, П. Дайхсель, Р. Блай, К. Крего, Ф. Келлмеєр, Г. Кіннелл та Х. Лібман, М.Д. Хертер Нортон, Д. Маллен, Е. Сноу, А. Лівсі.

Для безпосереднього аналізу україномовного перекладу ми обрали переклад В.В. Коптілова, який, на нашу думку, є досить влучним втіленням оригіналу.

Серед англомовних варіантів – це переклад Гунтрама Дайхселя, оскільки англомовні переклади здебільшого лиш частково передають риму або зовсім уникають її, інколи навіть дослівно відтворюють оригінал. І лише робота цього перекладача максимально відповідає оригіналу як за змістом, так і за формою.

Звернімо увагу на будову твору. Він не має сталого віршового розміру, що, на наш погляд, допомагає створити необхідну атмосферу схвилювання, розгубленості, невпевненості. Ту ж особливість зберігають і В.В.Коптілов, і Г.Дайхсель. Усі три твори складають з трьох строф – по 3-4-5 рядків. У віршах-перекладах спостерігається також чергування наголошених складів на кінці речення – чоловічої (наголошений останній склад) та жіночої (наголошений передостанній склад) рим:

ч-ж-ч ч-ж-ж-ч ч-ж-ж-ч-ж - в оригіналі та перекладі українською, ч-ж-ч ч-ж-ж-ч ч-ч-ч-ч-ч – в англомовному[6]. Збігається схема римування: aba-cddc-effef, з незначною відмінністю в 11-му рядку перекладу англійською - aba-cddc-effgf. Майже збігається кількість складів: 10-11-10 10-11-11-10 10-11-11-10-11 і в роботі Г.Дайхселя – 10-9-10 8-8-10-10 10-8-9-8-9. Перекладачі відтворюють динаміку тексту.

А тепер рядок за рядком спробуємо проаналізувати обрані нами переклади, зіставляючи їх з оригіналами. Визначимо, які зміни внесли перекладачі на різних рівнях твору. Спочатку торкнемося першої строфи.

*Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr groß.
Leg' deinen Schatten auf die Sonnenuhren,
und auf die Fluren lass die Winde los.*

*Минає велич літньої пори.
Вкрий, Боже, тінню сонячний годинник
І випусти у поле всі вітри.*

*Lord, it is time. Let the great summer go,
Lay your long shadows on the sundials,
And over harvest piles let the winds blow.*

Перший рядок оригіналу починається безпосередньо зі звернення людини до бога словами про те, що літо було занадто довгим. У своєму перекладі В.В.Коптілов переносить звернення в другий рядок, що не змінює стилістичного та смислового навантаження. Однак переклад прикметника *groß* (довге) іменником *велич* додає певної урочистості, тоді як вірш, на наш погляд, написаний у більш мінорному ладі. Та перекладач це перебільшення компенсує словами у наступному рядку *літніх днів неспокій* на місці *zwei südlichere Tage*. Таке перекладацьке рішення допомагає створити необхідний емоційний настрій. Третій рядок перекладено майже дослівно.

Стосовно перекладу Г.Дайхселя можна відзначити, що в оригіналі та перекладі спостерігається майже повна відповідність на лексичному та семантичному рівнях, винятком є лише вживання наказового способу у першому рядку, що, однак, звучить в унісон з настроєм поезії. Також характеристика літа – *довге* – в оригіналі вживається як предикатив, а в перекладі це означення. У другому рядку англомовний перекладач ужив епітет *long* до слова *shadows*, що лише, на наш погляд, підсилює відчуття втоми та бажання сховатися від зовнішнього світу. У третьому рядку Г.Дайхсель використав метонімічний переклад: слово *Fluren* (поля) було передано як *harvest piles* (купи врожаю), що, все-таки, зберігає семантику.

Перейдемо до другої строфи.

*Befiel den letzten Früchten voll zu sein;
gib ihnen noch zwei südlichere Tage,*

*dränge sie zur Vollendung und jage
die letzte Süße in den schweren Wein.*

*Звели ж останнім гронам, хай вони
Вберуть у себе літніх днів неспокій,
Примусь дозріти їх – і темні соки
В міцне вино безжально зажену [2,188].*

*Command the last fruits to be ripe;
Grant them some other southern hour,
Urge them to completion, and with power
Drive final sweetness to the heavy grape.*

В усіх трьох варіантах вжито наказовий спосіб дієслів. Відчуваємо бажання, щоб усе завершилось. У рядках звучить інтонація наполегливого прохання, навіть певної нестерпності.

В українському перекладі замість слова *Früchten* (плоди) підібрано слово *грона*, що має вужче значення. *Gib ihnen* перекладається як *хай вони вберуть*, що не є рівноцінним відповідником, але зберігає задум, сприяє створенню відповідного настрою, оскільки також перекладається наказовим способом. *Dränge sie zur Vollendung* перекладено як *примусь дозріти*; *die letzte Süße – темні соки*. В.В.Коптілов добирає замість відповідних лексичних еквівалентів семантичні. В останньому рядку другої строфи перекладач вжив слово *безжально*, яке відсутнє в оригіналі, але воно не порушує цілісності первинного твору та доповнює картину, яка постає в уяві читача.

Г.Дайхсель знаходить повний лексичний та семантичний відповідник для першого рядка другої строфи. У другому рядку він ужив слово *Grant* (подаруй) для німецького *gib ihnen* (дай), що стилістично, на наш погляд, відрізняється, маючи більш піднесене значення. У третьому рядку він додає в перекладі *with power* (з силою), що природно вписується у вірш, не порушуючи цілісності образної картини. У другому та четвертому рядках англомовний перекладач знов використовує метонімічний переклад, передаючи слова *südlichere Tage* (південні дні) як *southern hour* (південна година); *schweren Wein* (міцне вино) як *the heavy grape* (важкий виноград).

Проаналізуємо третю строфу.

*Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr.
Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben,
wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben
und wird in den Alleen hin und her
unruhig wandern, wenn die Blätter treiben.*

*Бездомний вже не побудує дім,
Самотній довго буде щастя ждати,
Не спати, без кінця листи писати
І по алеях крізь осінній дим
Стривожено і стомлено блукати.*

*Who's homeless is, will for long stay alone.
No home will build his weary hands,
He'll wake, read, write letters long to friends
And will the alleys up and down
Walk restlessly, when falling leaves dance.*

В оригіналі в останньому рядку автор ужив анафору, щоб привернути увагу читача – вже запізно щось робити, змириш, облиш намагання та душевні прагнення. Перекладач оминає цей прийом, але передає емоційний стан оригіналу шляхом повтору інфінітивів, як і в первинному вірші.

У першому та другому рядках третьої строфи бачимо підрядні речення, які перекладач передав субстантивованими прикметниками (*Wer jetzt kein Haus hat – бездомний; Wer jetzt allein ist – самотній*), – коротші, але не менш влучні варіанти. У третьому рядку спостерігаємо майже повну лексичну та семантичну тотожність. Лише для слова *lange* (довгі) підібрано смисловий відповідник *без кінця*.

В останньому рядку Коптілов перекладає „*wenn die Blätter treiben*” як „*крізь осінній дим*”. І хоча тут немає лексичної тотожності, перед очима постають схожі образи – запустіння й самота, відокремленість від навколишнього світу, розгубленість. Це відчуття підсилюється використанням слів *стривожено* і *столнено* як відповідник *unruhig* (тривожно).

Що ж стосується англомовного перекладу, то Г.Дайхсель дещо переставив слова у першому та другому рядках третьої строфи. Дотримуючись змісту, він обрав інші лексичні відповідники: *homeless* (бездомний) замість *kein Haus hat* (не має дому); додав *weary* (втомлені) та зовсім випустив *wer jetzt allein ist* (хто зараз сам). У третьому рядку перекладач повністю передав слова оригіналу, додавши *to friends* (друзям), яке є нейтральним. Четверті рядки повністю збігаються на лексичному та семантичному рівнях. Однак в останньому рядку замість *Blätter treiben* (листя несеться) знаходимо *leaves dance* (листя танцює), що несе інше смислове навантаження і випадає з цілісної картини твору.

В авторському творі третя строфа починається з анафори, але в перекладі Г.Дайхселя анафора відсутня. Натомість відповідний настрій – вимушеність та безпорадність – передається за рахунок частого вживання англійського *will*.

В цілому, порівнюючи оригінал і переклад, сміливо можна говорити про відповідність форми та змісту, що є невід’ємною рисою вдалого перекладу. Відчуваємо, що через уста перекладача ніби говорить сам автор. Як зазначив О.Кундзіч: „Якість перекладу залежить від таланту перекладача, від його вміння відчувати прекрасне у співвідношенні деталі й цілого, в єдності змісту і форми, і відчуте виразити безпосередньо, щиро – ставимо це слово свідомо, – несковано, від душі” [1, 12]. Завдяки своїй майстерності та вмінню відчувати й пропустити крізь серце первинне обидва перекладачі створили українською та англійською мовами тексти, які повністю відповідають вимогам до вдалого перекладу.

В цілому всі проаналізовані нами українські переклади відрізняються наявністю рими та досить вдало переданою образною картиною. Щодо лексичного рівня, то є деякі невідповідності. Обраний нами україномовний переклад, на наш погляд, достатньо вдалий. Він зберігає досить чітку образність і мелодику оригіналу і є найбільш близьким до нього з проаналізованих нами перекладів.

Стосовно англомовних перекладів взагалі треба вказати на існуючу останніми десятиліттями тенденцію до передачі семантичної картини твору, втрачаючи його мелодику, не дотримуючись рими та ритму. Обраний нами переклад Г.Дайхселя найбільше відповідає тим канонам, на які ми спиралися при аналізі – найбільшою частотою збігів на лексичному та семантичному рівнях.

Порівнюючи переклади між собою, можна підсумувати, що англомовний варіант влучніший у порівнянні з україномовним з точки зору підбору лексики, що пояснюється близькістю походження англійської та німецької мов. Хоча український переклад, на наш погляд, краще передає мелодику – майже повністю збігається зовнішньою будовою (схема римування, кількість складів, чергування наголошених-ненаголошених складів) з оригіналом.

Для розуміння поезії важливо не тільки зрозуміти ту образну картину, яку створював автор, а й почути мелодику вірша, його "внутрішнє звучання". Ці особливості намагалися зберегти перші перекладачі Рільке - М.Зеров, М.Йогансен,

О.Луцький, Ю.Клен. Також, аналізуючи працю українських перекладачів, можемо зробити висновок, що вони тяжіли до поєднання форми та змісту; перекладаючи поезію Рільке, намагалися відтворити дух та настрій, "мелодію" його віршів. В англійських же перекладах бачимо протилежну тенденцію – новий напрямок у перекладі поетичних творів. Перекладач намагається передати семантику твору, його зміст, не зберігає рими, втрачаючи, на наш погляд, колорит та настрій поезії. Проте у цей спосіб читач має можливість найкраще зрозуміти задум письменника, те, що він хотів сказати у своєму творі. Важливими є обидва аспекти. І, можливо, найкращим виходом було б видання антології перекладів Р.-М. Рільке з декількома найважливішими варіантами: такими, що сфокусовані на "звучанні" оригіналу, й такими, які передають його зміст та образи.

SUMMARY

The article deals with the comparative analysis of R.-M. Rilke's poem, translated into Ukrainian and English. Special attention is paid to common and differing moments in the translators' decisions.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Зеров М. У справі віршованого перекладу // Всесвіт.– 1988. – № 8. – С.12-13.
2. Рільке Р.М. Осінній день / В.В. Коптілов Теорія і практика перекладу. – К., 2003. – С.188-192.
3. Рільке Райнер Марія. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.
http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%A0%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D1%80_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F#column-one#column-one
4. Рильке Райнер Марія
<http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclp/le9/le9-6691.htm>
5. Rainer Maria Rilke
http://en.wikipedia.org/wiki/Rainer_Maria_Rilke
6. Rainer Maria Rilke Autumn Day
<http://www.thebeckoning.com/poetry/rilke/rilke4.html>

Надійшла до редакції 19 лютого 2007 р